

STAAT

VAN

**KRISTOF
CALVO**

VER

TROU

WEN

ERTSBERG

INHOUD

Schrijven in tussentoestand	7
Een twijfelaar als idool	25
Voorschot van vertrouwen	57
Mijnwerkers van deze tijd	91
Een samenleving is geen wedstrijd	127
Politiek zonder participatie	165
Contouren van een progressieve volkspartij	205
Meer lezen	231
Woord van dank	235
Over de auteur	236

SCHRIJVEN IN TUSSENTOESTAND

Erttsber190

De Italiaanse marxistische denker Antonio Gramsci schreef ooit: 'De crisis bestaat precies uit het feit dat het oude sterft en het nieuwe niet geboren kan worden.' Zo heb ik de afgelopen jaren ervaren: het oude sterft, maar het nieuwe moet nog geboren worden.

Als politicus heb ik de voorbije tijd gezocht naar een nieuwe rol en een andere aanpak. Die zoektocht gebeurde terwijl uitzonderlijke wereldgebeurtenissen elkaar niet gewoon opvolgden, maar overlaptten en de facto samenvielen. Deze tijd wordt daarom omschreven als 'een polycrisis', waarbij verschillende crisissen zoals de pandemie, de klimaatcrisis en de oorlog in Oekraïne op elkaar ingrijpen. Volgens schrijver Stefan Hertmans is dit een tijd van overgang naar iets wat we nog maar deels begrijpen: 'Sommige dingen zijn er niet meer, andere zijn in de maak.' Een moeilijke tijd om te vatten is onvermijdelijk ook een moeilijke tijd om over te schrijven.

Die ietwat verwarrende tussentoestand is niet plots verdwenen. Het nieuwe moet nog altijd geboren worden. Maar na nogal wat twijfel en nog meer uitstelgedrag heb ik wel de woorden en de tijd gevonden om in deze tussentoestand dit boek te schrijven.

De bijna onweerstaanbare drang om *Staat van vertrouwen* te schrijven dateert al van verkiezingszondag 26 mei 2019. Het Verenigd Koninkrijk maakte toen nog deel uit van de Europese Unie, Donald Trump was halverwege zijn presidentschap en de Belgische premier heette nog (even) Charles Michel. Corona kende we enkel als een Mexicaans bier-tje. Ook al lijkt het ondertussen een eeuw geleden, die verkiezingszondag ligt nog altijd aan de basis van dit boek en de inhoud ervan.

In de aanloop van deze verkiezingen werd ik door media af en toe genoemd als een van de mogelijke nieuwe bewoners van de Wetstraat 16, het kantoor van de Belgische eerste minister. De verwachting was dat de op straat demonstrerende klimaatjongeren de voorbode waren van een ongeziene groene golf. ‘Calvo premier’ was het schrikbeeld in de assertieve miljoenencampagne van N-VA. Heel even is dat prettig – het streelt je ego. Maar al snel bleek het een vergiftigd geschenk te zijn. Mijn sociale media en mailbox werden plots oorlogszones met verwijten, haat en zelfs doodsb bedreigingen. Stikkapot was ik op verkiezingsdag, en dan moest de grote teleurstelling nog volgen.

In plaats van groen kleurde die zondag immers zwart, de eerste Zwarte Zondag in mijn politieke leven. Het Vlaams Belang kwam als de grote winnaar uit de bus. Al vroeg op de dag werd dat duidelijk. Extreemrechts brak immers ook door in landelijke gebieden zoals de Kempen en de Westhoek, traditioneel de eerste kieskantons waarvan we uitslagen krijgen. In de uitzending van *Jambers in de politiek*, die mij een hele campagne volgde, kan je de teleurstelling en ook wel de verbazing van mijn gezicht aflezen.

De verkiezingsuitslag – met ook nog eens veel blanco-stemmen – maakte op mij zoveel indruk, dat ze een startschot betekende van veel gepieker, nogal wat twijfel en uiteindelijk ook conclusies en beslissingen. Er is voor mij een duidelijke ‘voor’ en een ‘na’ de Zwarte Zondag van 26 mei 2019. Dat had eigenlijk zo moeten zijn voor de hele Belgische politiek.

In de zomervakantie volgend op de verkiezingen van 2019 pakte ik mijn rugzak en ging wandelen in Zuid-Frankrijk.

Voor de allereerste keer twijfelde ik of ik wel in de politiek wou blijven. Op de treinrit terug vanuit de Provence tikte ik enkele tussentijdse conclusies op mijn telefoon, waaronder: 'Ik wil voortaan meer strijd leveren voor ideeën en minder tussen partijen en mensen.'

Dat voornemen is sindsdien mijn leidraad. Dat was zo tijdens de vorming van de Vivaldi-regering, waar ik een enthousiaste voortrekker van was. Het was tevens de reden om te stoppen als fractievoorzitter en als 'gewoon' Kamerlid verder te gaan. En het was ook waarom ik een tijdje aan de slag ging bij het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, de denktank van de Nederlandse groene partij.

Wel ideeënstrijd, geen spektakelparticratie vormt tevens de stelregel doorheen al mijn werk inzake politieke vernieuwing. In mijn thuisstad Mechelen is het mijn drijfveer om met nog meer overtuiging dan voorheen te bouwen aan een project dat de klassieke partijpolitiek overstijgt. Bezig zijn met ideeën die kunnen verbinden en minder met de vaak splijtende dagjespolitiek is ook waarom ik dit boek schrijf.

STAAT VAN WANTROUWEN

Staat van vertrouwen heeft een dubbele betekenis. De staat opmaken is een bilan én een perspectief schetsen. Het bilan, de situatie van vandaag, is een staat van wantrouwen. Het perspectief, de ambitie voor morgen, is die van vertrouwen. Door het bilan te maken ontstaan de contouren van het perspectief.

Schrijven over de ingewikkelde tussentoestand is geen

vanzelfsprekende klus. Een woord dat desondanks erg accuraat deze tijd omschrijft, is 'wantrouwen'. Vandaag regeert wantrouwen: in elkaar, in de politiek en in de toekomst.

Waar komt al dat wantrouwen vandaan? Het is mijns inziens vooral te wijten aan de huidige spelregels en structuren, die concurrentiedenken en vijandschappen aanwakkeren. Onze belangrijkste instellingen zijn uitgegroeid tot kweekvijvers van wantrouwen.

Sterker nog, onze democratie is in gevaar door het gedrag van haar eigen kinderen: de politieke instellingen en de verzorgingsstaat. Al zeker hun huidige verschijningsvorm werkt wantrouwen in de hand. Beide systemen evolueren allebei richting meer concurrentie en minder samenwerking. Ze kennen allebei een dynamiek van een *zero sum game*, een logica van winst en verlies, eerder dan een streven naar gezamenlijke en collectieve vooruitgang.

Onze politieke instellingen worden steeds meer verlamd door wat ik omschrijf als de spektakelparticipatie. Er is niet alleen het gevaar dat uitgaat van populistische partijen en personen; ook democratische en progressieve politici dragen bij aan de staat van wantrouwen. Ze zijn verzeild geraakt in het narcisme van de kleine verschillen. Ze lezen vooral voor uit eigen werk en dat gebeurt met meer volume, bitsigheid en agressie. Uit angst om te verdwijnen werpen ze zich op als luidruchtige syndicaten van deelbelangen en korte termijnkwesties. Dit alles gaat ten koste van echte ideeënstrijd en het zoeken naar synthese en verbinding.

Inhoudelijk regeert bij zowat alle politieke strekkingen een negatief mensbeeld, wat meteen ook de evolutie van de

verzorgingsstaat verklaart. Die is de afgelopen decennia afstandelijker, voorwaardelijker en repressiever geworden. Kwetsbare mensen raken verstrikt in een woud van bureaucratische formulieren, voorschriften en sancties.

De meer repressieve verzorgingsstaat legt de focus op zelfredzaamheid, wederkerigheid en eigen verantwoordelijkheid. Er wordt gezorgd voor wie voldoet aan de voorwaarden; anderen vallen uit de boot. Enkel als je hard genoeg je best doet, komt het goed. Dat suggereert dat er ook verdiende armoede en onzekerheid is.

Dat alomtegenwoordige meritocratische narratief maakt dat mensen permanent worden geëvalueerd. Het prijst winnaars maar misprijst tegelijk verliezers. Zo ontstaat een maatschappij die functioneert als een wedstrijd in plaats van als een familie van broers en zussen. Resultaat is veel onzekerheid en wantrouwen: onderaan de ladder is het vechten om op te klimmen, bovenaan om er niet af te vallen.

De meritocratie is bovendien een mythe. En hoewel de belofte van sociale mobiliteit lang niet altijd wordt gerealiseerd, zijn we er harder in gaan geloven. Daardoor is ze geen inspirerende motivator meer, maar wordt ze ervaren als een onrechtvaardige rechter. Mensen in armoede en onzekerheid krijgen voortdurend te horen: *eigen schuld, dikke bult*.

Ons onderwijssysteem, bijvoorbeeld, is niet de beloofde gelijkmaker. Studierichtingen en diploma's worden ondertussen wel gebruikt om onderscheid te maken en zelfs om te discrimineren. Mensen worden zo voortdurend beoordeeld en gerangschikt. De diplomasamenleving is ook een diplomademocratie, waar de stem van mensen zonder universitair diploma en met praktische beroepen onvoldoende wordt gehoord. Is het dan een verrassing dat voor-

al zij afhaken? Alhoewel, zij haken niet af, ze worden weggeduwd.

De digitalisering fungeert als versterker en versneller van de staat van wantrouwen. Onze politieke instellingen raken overhit en vermoeid door de hardheid en de snelheid van sociale media. Die zorgen voor een herzuiling: het maatschappelijke debat verloopt door de algoritmes steeds meer in vooringenomen silo's, die functioneren als echo-kamers van het grote gelijk. En de dienstverlening van de overheid wordt door de digitalisering killer en afstandelijker. Een app, een formulier of een helpdesk leveren geen maatwerk, maar ze bepalen wel mensenlevens. Mensen moeten hun rechten steeds meer zelf regelen, betalen en verdedigen. Steeds meer verloopt dat digitaal en dus onpersoonlijk en kil.

We staan bovendien niet alleen in concurrentie met elkaar, maar ook nog eens met onze leefomgeving. Dit economische systeem beschouwt de planeet als een plantage. Planten en dieren zijn onze burens, maar ze worden zo niet behandeld. De klimaatcrisis legt die verstoorde relatie en de planetaire uitputting bloot. Het is dus niet alleen werken aan nieuwe menselijke verhoudingen, maar ook aan een andere relatie tussen mensen en niet-mensen. Ook die verhouding moet gebaseerd zijn op samenwerking en solidariteit en dus op menselijke bescheidenheid en verantwoordelijkheid. We zijn niet de enige soort, maar wel de enige die kan spreken en beslissen. Dat doen we niet alleen voor onszelf, maar ook voor de andere soorten en de mensen die na ons komen.

De klimaatcrisis telt op met de financiële crisis, de coronacrisis, de oorlog in Oekraïne en de sociaaleconomische gevolgen van al deze crissen. Het gevoel van crisis is daardoor permanent, en toch benaderen we elke crisis als een tijdelijk fenomeen en een apart verschijnsel. Als er telkens zaken gerepareerd moeten worden, betekent dat niet dat er echt iets kapot is?

Deze ‘polycrisis’ en de daarmee verbonden systeemfouten omschrijf ik als de staat van wantrouwen. Concurrentie en wantrouwen zijn vandaag immers overal. Een nieuw perspectief is er een van samenwerking: solidair met elkaar én met de toekomst.

Dit boek focust op democratie en ongelijkheid. Méér democratie en méér gelijkheid beschouw ik immers als noodzakelijke voorwaarden voor de strijd tegen de klimaatcrisis. Zonder die verandering is die strijd bij voorbaat een verloren strijd.

MENSBEELD VAN VERTROUWEN

In dit boek combineer ik filosofische en wetenschappelijke theorieën met eigen politieke vergezichten, concrete voorstellen en anekdotes uit mijn persoonlijke en politieke leven. Zo werkt mijn brein: combineren, verbanden leggen, van klein naar groot en omgekeerd, afwisselend speels en serieus. Radicale vergezichten ordenen tot haalbare stappen: zo wil ik als possibilist politiek bedrijven.

Al enkele jaren omschrijf ik mezelf met die term. De veel te vroeg overleden VUB-rector Caroline Pauwels outte zich ook regelmatig als possibilist. Voor haar betekende dat

vooral: 'Ik weet niet of de dingen beter *zullen* worden, ik geloof wel dat ze beter *kunnen* worden.' Wat daarnaast possibilisme voor mij ook betekent? De combinatie maken van grote dromen en kleine stappen. Ik ben *fundi én realo*, en dus possibilist.

In mijn vorige boeken lag de nadruk op de voorstellen en de anekdotes; in dit derde boek eist de theorie een groter aandeel op. De afgelopen jaren is bij mij immers een overtuiging gerijpt: we hebben nood aan meer politiek van duidelijke wereld- en mensbeelden. Progressieve politiek is te technocratisch geworden.

De heldere analyse, de energie en de inspiratie die populistten lijken te bieden, is eruit verdwenen. Maatregelenpolitiek, hoe noodzakelijk ook, volstaat niet om mensen te mobiliseren. En al helemaal niet om een samenleving te veranderen. De sociaaldemocratische Nederlandse oud-premier Wim Kok zei ooit dat we ideologische veren moeten afschudden, maar zonder veren ben je kaal, lelijk en onaantrekkelijk.

Tijdens de coronapandemie leek even iedereen links, groen en progressief, maar het bleken opnieuw interim-maatregelen te zijn. 'Wie voor de financiële crisis van 2007 niet links was, had geen hart. Wie na de coronacrisis nog steeds niet links is, heeft geen verstand', las ik toen ergens. In diezelfde periode omschreef ik de pandemie als 'het herexamen voor progressieve politici' na de gemiste kans van de financiële crisis.

Vandaag moeten we jammer genoeg vaststellen dat het weer *business as usual* is. Met de witte lakens is de hoop op

systeemverandering verdwenen. Ook het herexamen draaide uit op een dikke onvoldoende. Beide crisissen hebben niet geleid tot progressieve structuurveranderingen. De reden daarvoor? De focus op en het vrede nemen met maatregelenpolitiek.

Progressieve politiek moet dieper graven, verder kijken en hoger mikken. In plaats van brandweerman te zijn tijdens crisismomenten moet het de ambitie zijn om architect te worden van een nieuw perspectief zonder de systeemfouten.

Onze praktijken en instituties zijn belichamingen van theorie en ideologie. Hoewel die theorie vaak impliciet blijft, is ze erg volhardend en hardnekkig. Wie de praktijk wil veranderen, moet dus via die theorie passeren. 'We leven een bepaalde theorie', aldus de Amerikaanse filosoof Michael Sandel in zijn boek *Het onbehagen in de democratie*. Het werk van Sandel over de meritocratie zal een hoofdrol opeisen in dit boek.

'Politieke instellingen zijn niet eenvoudig instrumenten die onafhankelijk van elkaar bedachte ideeën implementeren. Het zijn belichamingen van ideeën', schrijft hij. Volgens Sandel is de benarde situatie van onze democratie niet alleen te wijten aan de kloof tussen de idealen en de praktijk, maar ook aan de idealen zelf en het mensbeeld dat die weerspiegelen.

De sociaaleconomische theorie die vandaag de instellingen en dus het openbare leven kneedt is conservatief en meritocratisch. Een overwegend negatief mensbeeld, de door geld en status gedreven *homo economicus*, fungeert als aanjager van die theorie. Wie de tussentoestand wil begrijpen en

veranderen, moet zich dus vastbijten in de theorie en de mogelijke alternatieven. Daarom sta ik in dit boek uitvoerig stil bij een positiever mensbeeld, daarbij sterk geholpen door het werk van Rutger Bregman in *De meeste mensen deugen* en Dirk Van Duppen in *De supersamenwerker*.

Het mensbeeld dat ik vooruitschuif, is complexloos positief, maar niet naïef en wel genuanceerd. Is de mens inherent goed of inherent slecht? Eerder beide, zal ik argumenteren. Stefan Hertmans denkt er ook zo over: ‘De mens is een machine met twee tegengestelde impulsen.’

Altruïsme of egoïsme? De mens is de twee tegelijk en tot allebei in staat. Dus sta je voor een keuze: je kan het een of het andere aanwakkeren. Je kan de mens ofwel aanspreken op zijn zelfzuchtig kantje ofwel het altruïstische potentieel aanzwengelen.

Die keuze zal ook bepalen of vertrouwen dan wel wantrouwen zegeviert. Mensen worden immers zoals ze worden gezien en aangesproken. Een ander, positiever mensbeeld uitdragen is daarom het eerste dominante teentje van structurele maatschappelijke verandering.

Net als taal is theorie constitutief. Taal en theorie doen meer dan louter beschrijven. Ze scheppen ook de wereld en de praktijk. Vandaar het belang van de taal die politici hanteren, benadrukt Hertmans. Dat is net zo belangrijk – of misschien zelfs belangrijker – dan het beleid dat ze maken of de programma’s die ze schrijven. Theorie leidt tot praktijk: het dominante mensbeeld is zowat de ongeschreven grondwet van een maatschappij.

Welke manier van met elkaar omgaan uiteindelijk domineert, competitie of samenwerking, hangt dus af van het beeld dat we van elkaar hebben én van de omstandigheden die we creëren. Hier ligt een stevige opdracht, maar vooral een groot potentieel. Hier wordt de kwestie politiek, zelfs zéér politiek.

In de woorden van Dirk Van Duppen klinkt dat als volgt: 'We hebben maatschappelijke omstandigheden nodig die het beste uit de menselijke natuur naar boven halen.' Of zoals de Portugese schrijver José Saramago het zei: 'Als de omstandigheden zo bepalend zijn voor de mens, laat ons dan die omstandigheden meer menselijk maken.'

De mens is tot veel goeds in staat, maar dat goede is enkel duurzaam als er ook instellingen zijn om dat te ondersteunen en te handhaven. De kans op egoïsme, agressie of zelfs oorlog vereist een institutionele waarborg van solidariteit, geweldloosheid en vrede.

Uiteindelijk zal ik in dit boek de combinatie maken van Rutger Bregmans optimisme over de menselijke natuur, de marxistische kritiek van Dirk Van Duppen en de analyse van Michael Sandel over hoe de meritocratie de basis vormt voor het populistische succes.

Samengevat is dat: de meeste mensen kunnen deugen, maar de spelregels en structuren doen dat absoluut niet, en dat maakt mensen wantrouwig en kwaad, wat hen richting populistische partijen en politici duwt.

Maar dit boek is geen klachtenbrief. Ik formuleer ook nieuwe politieke vergezichten – en dus andere spelregels – die voor verandering kunnen zorgen. De nadruk ligt daarbij op eerlijke en solidaire sociaaleconomische verhoudingen,

maar dat is niet het enige huiswerk. We hebben ook nood aan maatschappelijke instellingen die ontmoeting en dialoog promoten, bijvoorbeeld in het onderwijs, bij politieke partijen of via burgerberaden.

Uiteraard schrijf ik uitgebreid over mijn stokpaardje van de democratische vernieuwing. Ik hoop met dit boek *ein-de-lijk* duidelijk te maken waarom dat zo belangrijk is. Democratische vernieuwing is niet *nice to have*, maar een cruciale opdracht in deze tijd. Wat ik nu al jaren vertel over de partijfinanciering of het kiesstelsel, is geen technisch politicologisch advies. Het vertrekt vanuit een grote bezorgdheid over de staat van de democratie en is gebaseerd op een onderliggend mens- en wereldbeeld.

Mijn ideeën over de inrichting van politiek zijn onlosmakelijk verbonden met mijn visie op de verzorgingsstaat. Vandaag worden beide systemen gedreven door een taal en een logica van concurrentie. Die destructieve dynamiek wil ik inruilen voor samenwerking en combinatiedenken. Zo'n verandering is echter alleen maar mogelijk als er wordt gesleuteld aan de politieke structuren en gewoontes. Want ook voor politici geldt: de meeste mensen deugen, maar de spelregels niet.

De uitdagingen van deze tijd smeken om een omslag naar een staat van vertrouwen, het toekomstperspectief dat ik in dit boek wil schetsen. Die staat combineert een mensbeeld van vertrouwen met vertrouwenwekkende vergezichten en maatregelen.

We draaien het gekende adagium om. Voortaan is het: controle is goed, maar vertrouwen is beter. Het is een volgehouden voorschot van vertrouwen, niet te verwarren

met een naïeve blanco cheque. Een maatschappij wordt maar een samenleving door dat onderlinge en wederzijdse vertrouwen. Is dat vertrouwen in elkaar en in de instellingen er niet, dan valt de boel onvermijdelijk uit mekaar.

Er vloeit veel inkt over het wantrouwen van de burger in de politiek. Met dit boek zeg ik héél duidelijk: het is tijd om veel meer aandacht te hebben voor het wantrouwen van de politiek in de burger.

Als politici burgers voortdurend benaderen als concurrenten en klanten en ze daarbij vaak afschilderen als luiertken en fraudeurs, is het wantrouwen van die burgers richting diezelfde politici dan een verrassing? Respect moet van twee kanten komen: je moet vertrouwen geven om het ook terug te krijgen.

HAAT-LIEFDE

Wat u nu leest, kan met enige zin voor overdrijving worden beschouwd als versie 3.3: de derde poging voor mijn derde boek.

Poging één was een pamflet in de eerste helft van 2020 tijdens de aanslepende regeringsvorming die uiteindelijk zou leiden tot Vivaldi, de regering van liberalen, socialisten, groenen en de Vlaamse christendemocraten. Ik worstelde in die periode met het beeld dat van mij was ontstaan tijdens de campagne van 2019: de boze en agressieve oppositieleider. Ook in mijn eigen partij stootte ik op weerstand en kritiek. Als ik de aanzet voor het pamflet nu herlees, voelt het meer als een krampachtige poging tot 'rechtzetting' in plaats van een weloverwogen reflectie.